

Dünya Sistemleri Analizi, Bir Giriş

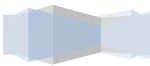
Immanuel Wallerstein, Çev. Ender Abadoğlu, Nuri Ersoy

İstanbul, Aram Yayıncılık, Nisan 2005, 2. Bs., 164 sayfa, ISBN: 975-8242-98-9.

Abdullah KÖKTÜRK*

Wallerstein bu eserinde dört ciltlik “*Modern Dünya Sistemi*” serisinden farklı olarak yirminci yüzyılın son otuz yılından başlayarak günümüzde kapitalizmin yaşadığı krize değinmektedir. Daha önce kökenleri onaltıncı yüzyıla kadar uzanan “modern dünya sistemi” ve kapitalizmin, 1789 Fransız Devrimi ile liberalizmin hâkimiyet kurması ile neticelenen tarihini yazmıştı. Bu kitap ise son 50 yılın hikâyesidir. Burada modern dünya sisteminin çöküşünü müjdeleyen ve Wallerstein’in “*dünya devrimi*” olarak nitelendirdiği 68 Devrimi’nin sebepleri de inceleme konusu yapılmıştır.

* Piri Reis Üniversitesi Öğretim Görevlisi, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Doktora Öğrencisi, akokturk@pirireis.edu.tr

Kitap önsöz, beş bölüm, kitapta kullanılan terimlerin açıklandığı bir sözlük kısmı ve dünya sistemi analistlerinin ve dünya sistemini eleştirilerin yazılarını topladığı bir rehber kaynakçadan oluşmaktadır. Wallerstein için oldukça az sayfalı bir kitap olduğu halde bazı tekrarlardan oluştuğu için özet okumak isteyenlerin direkt olarak beşinci bölümden okumaya başlamaları çok büyük kayıp olmayacaktır.

Birinci bölüm “modern dünya sistemi” analizinin bilimsel kökenlerine ayrılmıştır. Wallerstein öncelikle modern bilimin orta çıkışını önemsemektedir. Onsekizinci yüzyılın sonunda onun “boşanma” diye adlandırdığı şey oluşmuş ve doğruyu arayanlar pozitif bilim tarafında kalırken, iyi ve güzeli arayanlar beşeri bilimler tarafında kalmışlardır (ss. 17-18). Sosyal bilimlerin orta çıkışı ise ondokuzuncu yılda olmuş, önce modern devletlerin geçmişini araştırmak için tarih bilimi doğmuş, sonra modernitenin üç toplumsal alanı olan pazar, devlet ve sivil toplumu araştırmak için sırasıyla iktisat, siyaset bilimi ve sosyoloji bilimleri gelişmişlerdir (s. 22). En son ise sömürgeleri araştırmak için antropoloji ve modern olmayan ülkeleri incelemek için şarkiyatçılık doğmuştur (s. 23).

“Modern dünya sistemi” analizinin günümüzdeki bilimsel kökenleri ise 1945-1970 yılları arasında başlayan, “bağımlılık teorileri”, “Asya Tipi Üretim Tarzı” tartışmaları, “feodalizmden kapitalizme geçiş” tartışmaları, “Annales Tarih Yazımı Okulu” ve “merkez çevre” tartışmalarına dayanmaktadır (s. 29).

İkinci bölüm ise modern dünya sisteminin ekonomik sistemi olan kapitalizmin özelliklerine ayrılmıştır. Bunlar;

1. Modern dünya sistemi coğrafi bir alandır ve bu coğrafi alanda birçok politik birim devletlerarası bir sistemde gevşek olarak birbirine bağlıdır (s. 45).
2. Bu sistemden ne politik ne de kültürel bir homojenlik beklenmemelidir. Yapıyı bir arada tutan içinde inşa edilmiş iş bölümüdür (s. 46).
3. Kapitalist bir sistemde olduğumuz ne kâr amacıyla pazarda satış yapan üreticiler, ne de ücret için çalışan insanların varlığı ile anlaşılır. Sistem sermayenin sonsuz birikimine öncelik veriyorsa kapitalist olarak adlandırılabilir (s. 46).
4. Kapitalist bir sistemde politik iktidarı elinde bulunduranların gücü sınırlıdır. Eğer bunlar imparatorluklarda olduğu gibi çok fazla güçlüyse, onların çıkarları üreticilerin üstün gelir ve sonsuz sermaye birikimi öncelik olmaktan çıkar (s.47).
5. Kapitalistler büyük bir pazara ve bir devletler çokluğuna ihtiyaç gösterirler. Ancak serbest pazar bir mittir. Kapitalizm kısmen serbest bir pazara ihtiyaç duyar. Eğer tamamen serbest bir pazar olmuş olsaydı kâr oranları çok düşeceği için sonsuz sermaye birikimi imkânsız olurdu (ss. 47-48).
6. Kapitalizmde satıcılar her zaman bir tekel tercih ederle. Çünkü o zaman üretim maliyetleri ile satış fiyatı arasında nispeten büyük bir marj yaratarak yüksek kâr oranlarına ulaşabilirler. Kısmi tekeller yaratmanın yolları, patent sistemi, devletlerin ithalat ve ihracat üzerinde uyguladığı korumacı tedbirler, devlet sübvansiyonları ve vergi indirimleridir. Bu tür müdahaleler olmadan kapitalist sistem gelişemez ve hayatını sürdürülemez.
7. İflaslar sermaye birikiminin olmazsa olmaz koşuludur. Bütün kapitalist girişimcilerin sermaye biriktirme başarısı göstermeleri söz konusu değildir. Sermaye iflaslar sonucu belli eller de toplanır (ss. 50-51).

8. Kapitalist bir dünya ekonomisinde merkez ve çevresel üretim şeklinde eksenel bir işbölümü vardır ve çevresel ürünlerin üreticiler, merkeze doğru sürekli bir artı değer akışı vardır (ss. 52).

9. Kapitalist dünyada birikmiş sermayenin politik olarak dünyanın zayıf bölgelerinden güçlü bölgelerine aktarılmasının bir yolu da yağmadır (s. 52).

Modern dünya sisteminde çeşitli basamaklar vardır. Bu sistemde erkekler kadınlara göre, beyazlar siyahlara (ya da beyaz olmayanlara) göre, yetişkinler çocuklara (ya da yaşlılara) göre, eğitilmişler daha az eğitilmiş olanlara, heteroseksüeller erkek ve kadın eşcinsellere, burjuvalar ve profesyoneller işçilere, kentliler kırdaki yaşayanlara göre üstün sayılır (s. 68).

Üçüncü bölüm 1648 Westphalia Barışı'ndan sonra ulus devletlerin oluşumu üzerinedir ve bölüm başlığı "Devletler Sisteminin Yükselişi"dir. Kapitalist dünya ekonomisinde iş yapan girişimciler açısından egemen ulus devletler girişimcileri ilgilendiren en az yedi alanda otorite sahibidir (s. 76). Bunlar; 1) Malların, sermayenin ve emeğin geçişi için sınırların kontrolü, 2) mülkiyet haklarına dair kural koyma, 3) çalışma hayatı konusunda kural koyma, 4) firmaların hangi maliyetleri içselleştireceği ve hangi üretim maliyetlerini devlete yükleyebilecekleri konusunda kurallar koyma, 5) tekelleşmeye karar verme, 6) vergi koyma, 7) ülke firmaları adına devletlerarası sistemde güç kullanmaktır (s. 76).

Wallerstein bu bölümde ayrıca güçlü devlet, güçsüz devlet ayrımı da yapmaktadır. Merkezi otoritenin keyfiliği ya da acımasızlığı kesinlikle gücün göstergesi değildir. Devlet otoritesinin diktatörce davranışı genelde gücün değil zayıflığın işaretidir. Devletin gücü, fiilen uygulanabilecek yasal karar alma yeteneğidir. Örneğin, bugün İsveç Başbakanı, Fransa kralı XIV. Louis'den daha güçlüdür. Devletin gücü aynı zaman toplayabildiği vergilerle de ölçülür. Güçlü devletler zayıf devletlere karşı çok daha fazla vergi toplayabilirler. Vergi toplayan devlet bürokrasisini de güçlendirir (s.85).

Devlet güçsüzleştikçe, ekonomik olarak üretken faaliyetler yoluyla elde edilen servet azalır ve devlet aygıtının kendisi (rüşvet ve yolsuzluk yoluyla) servet birikiminin başlıca yeri haline gelir. Devlet aygıtının işleyişi sermaye birikiminin başlıca biçimi haline geldiğinde, oldukça şaibeli seçimler yapılır ve iktidar kanunsuz bir şekilde el değiştirir ve bu da sonuçta ordunun siyasi rolünü büyütür. Sonuç olarak, siyasi liderler için ülkenin etkin bir şekilde denetiminin sürdürülmesi çok güçleşir ve neticede, bir rejimin iç güvenliği garanti etmeyi sağlayamıyor görüldüğü durumda, ordu açısından yönetimi doğrudan ele almanın ayrıcalığı giderek artar (s. 86).

Devletlerin otoritelerini güçlendirmeye çalışırken izledikleri yollardan birisi de nüfuslarını "ulus" haline dönüştürmektir. Bir ulus yaratma süreci, bir tarih, uzun bir kronoloji ve var olduğu iddia edilen bir karakteristikler kümesi kurmayı (büyük ölçüde icat etmeyi) içerir. Tarihsel olarak devletler ulusçuluk yaratma konusunda üç temel araç kullanmıştır: devlet okulları sistemi, askerlik hizmeti ve kamuya açık resmi törenler (ss. 87-88).

Güçlü devletler dünyada hâkimiyetlerini gerçekleştirmek isterler. Bunun için ya bir dünya imparatorluğu kurmayı, ya da hegemonya kurmayı denerler. Dünya imparatorluğu kurmak için onaltıncı yüzyılda V. Charles'in, ondokuzuncu yüzyılın başında Napolyon'un ve yirminci yüzyılın ortalarında Hitler'in girişimleri olmuştur. Hepsi de dehşetli bu girişimlerin hiç biri başarıya ulaşamamış ve yenilmişlerdir. Öte yandan üç güç kısa dönemler için bile olsa hegemonya kurmayı başarmışlardır. Bunlar, Onyedinci yüzyıl ortalarında Hollanda, Ondokuzuncu yüzyılın ortalarında Birleşik Krallık ve yirminci yüzyılın ortalarında A.B.D.'dir (s. 92).

Sonuçta kapitalist dünya ekonomisi devletlere, devletlerarası sisteme ve hegemonik güçlerin periyodik olarak ortaya çıkmalarına ihtiyaç duyar. Fakat kapitalistlerin öncelikleri bunlardan herhangi birinin korunması değildir. Öncelik her zaman sınırsız sermaye birikimidir (s. 94).

Dördüncü bölüm ise, Modern Dünya Sistemi'nde bir jeokültürün yaratılması üzerinedir. Bu jeokültürün temelleri Fransız devriminin getirdiği iki esaslı değişim ile atılmıştır. Bunlar politik değişimin normalliği ve egemenlik kavramının yeniden şekillenmesidir (s.95).

İdeolojiler Fransız devriminden sonra doğmuştur. Fransız Devrimi'nin ve ilkelerinin bir toplumsal felaket olduğunu düşünenlerin ideolojisi olarak ilk doğan ideoloji muhafazakârlık olmuştur. Liberal ideoloji ise buna bir tepki olarak doğmuş, liberalizmin içinden ise radikal fikirler ortaya çıkmıştır (ss. 96-100). Peşinden, ırkçılık karşıtı hareketler, etnik hareketler, sosyalistler ve kadın örgütlenmeleri sistem karşıtı hareketler olarak ortaya çıkmaya başlamıştır.

Son bölüm kapitalizmin günümüzdeki krizine ayrılmıştır. Wallerstein krizin başlangıç tarihini dünya devrimi olarak adlandırdığı 1968'e getirmektedir. Krizin olarak da üretim maliyetlerinin son elli yıldır düzenli olarak çeşitli artmasını göstermektedir. Üretim maliyetleri; çalışanlara ödenen ücret, üretim sürecinin girdileri ve ödenen vergilerdir.(s.120).

Ücret maliyetlerini düşürmek için firmalar, ya baskıcı yollara başvurulur ya da fabrikalarını ücretlerin düşük olduğu başka yerlere taşırlar. Bu durumda mevcut işçiler de işlerin daha fazla kaçmasını önlemek için daha düşük ücretleri kabul ederler. Bir süre sonra (bu yaklaşık 25 yıldır) fabrikaların taşındığı ülkelerde de ücretler artmaya başlar (ss. 121-123).

Üretim maliyetlerini arttıran ikinci sorun üretim süreci girdilerindeki artıştır. Bunlar ise; atıkların tahliye edilmesi, hammaddelerin yenilenmesi ve altyapı maliyetleridir (s.124). Zaman içinde artan üçüncü maliyet, vergilendirme maliyetidir. Vergiler güvenlik ve devlet aygıtının yürümesi için bürokrasi dahil gerekli araçların finansmanını sağlamak için gereklidir. Ayrıca politik demokratikleşme sonucu vatandaşlar eğitim, sağlık ve ömür boyu gelir garantisini vazgeçilmez bir hak olarak görüp bu sosyal hizmetleri devletten talep etmektedirler (s. 125).

1945- 1968 arasında dünyada sistem karşıtı hareketler bir çok ülkede iktidara gelmesine rağmen bu hayal kırıklığından başka bir sonuç vermedi. Dünya ekonomisindeki genel büyümeye rağmen, merkez ve çevre arasındaki uçurum hiç olmadığı kadar büyümüştü. Hangi ülkede olursa olsun sistem karşıtı hareketler iktidara geldiklerinde tükeniyor görünüyordular. Bunların içinde yeni ayrıcalıklı tabakalar ortaya çıktı. Artık bu hükümetler kendilerinden militan taleplerde bulunulmasını istemiyordu. Bu şekilde bu hareketlere önceden tutkuyla bağlı birçok militan hareketten kuşku duymaya ve muhalefete başladı. Böylece dünya-sistemin işleyişine karşı uzun zamandır duyulan kızgınlığın, sistem karşıtı hareketlerin dünyayı dönüştürme kapasitelerine karşı duyulan hayal kırıklığı ile birleşmesi, 1968 devrimine yol açtı. 1968 patlaması iki tema içeriyordu. Birincisi ABD hegemonik gücünün reddedilmesi, ve eşzamanlı olarak ABD karşıtı olduğu varsayılan Sovyetler Birliği'nin ABD'nin hegemonyasındaki dünya düzeninin gizli işbirlikçisi olduğunun düşünülmesi. Bir diğeri ise sistem karşıtı hareketlerin bir kez iktidara geldiklerinde sözlerini tutmamalarıydı (ss. 127-128).

68 hareketinin başarısı liberalleri de yanına çekebilmesinde yatmaktadır. Geleneksel sistem karşıtı hareketler temelde devlet iktidarı ve ekonomik yapılara vurgu yaparken 68 hareketinin ırk ve cinsiyet meselelerine ekonominin önünde yer vermesi dünya sağı için sorun oluştururken liberaller 68 devrimcileri tarafından savunulan kültürel değişimin gizli destekçisi oldular (s. 129). Sonunda 68 kazanamadı bunun yerine İngiltere'de Thatcher ve ABD'de Reagan'la somutlaşan neoliberaler öne

çıkarak özünde tüm sınırların metaların ve sermayenin (ama emeğin değil) serbest dolaşımı için açılması çağrısında bulunan küreselleşme temasını öne çıkardılar (s. 130).

Wallerstein kitabın sonunda dünya sisteminin yerine geçecek bir sistemi kurarken kullanacağımız yöntem için bize öneride bulunmaktadır. Buna göre, öncelikle ne olup bittiğini anlamaya çalışmalıyız. Daha sonra dünyanın gitmesini istediğimiz yönleri ile ilgili tercihlerimizi yapmalıyız. Ve son olarak, dünyanın istediğimiz yöne gitmesi için bugün ne yapmamız gerektiğini tasarlamalıyız. Bu üçlü görevi entelektüel, ahlaki ve politik görevler olarak düşünebiliriz (ss. 134-135).

